
ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՍՓՅՈՒՌՔԱՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԻ ԼՈՒՍԱՐԱՆՈՒՄԸ ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ՎՈԼՈՐՅԱ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում ֆաշիստական Գերմանիայի և նրա դաշնակիցների դեմ մղված համընդհանուր պայքարում իր ծանրակշիռ մասնակցությունն ունեցավ նաև սփյուռքահայությունը, որոնց թիվն այդ տարիներին հասնում էր շուրջ 1.5 միլիոնի:

Խորհրդային Միության դաշնակից պետությունների բանակների և հակաֆաշիստական դիմադրական շարժման շարքերում մարտնչող շուրջ 100 հազար հայեր անմիջական մասնակցություն ունեցան Ֆրանսիան, Հունաստանը, Իտալիան և եվրոպական այլ երկրներ ֆաշիստական լծից ազատագրելու պայքարին: Բացի այդ, սփյուռքահայերի հանգանակության շնորհիվ, որը կազմակերպել էր Հայ առաքելական եկեղեցին, պատերազմի տարիներին կառուցվեցին երկու «Սասունցի Դավիթ» և մեկ «Գեներալ Բաղդամյան» տանկային շարասյուները: Այդ կարևոր հիմնահարցի լուսաբանմամբ զբաղվել են հայ պատմաբաններ Արամայիս Մնացականյանը, Երվանդ Խալեյանը, Տիգրան Դրամկյանը, Վիկտոր Մուրադյանը, Կլիմենտ Հարությունյանը, Արուսյակ Տերչանյանը և ուրիշներ:

Չնայած դրան՝ առ այսօր հայ պատմագրության մեջ չկա մի առանձին աշխատություն, որտեղ ընդհանրացված լուսաբանված կլիներ այս հիմնահարցը: Սակայն այժմ, երբ առկա է հայ պատմաբանների կատարած զգալի աշխատանքը, հնարավոր է ստեղծել այդպիսի ամբողջացնող ուսումնասիրություն, որի պատմագիտական արժեքն ավելի է կարևորվում ներկա պայմաններում: Այն ոչ միայն կնպաստի Հայրենիք-Սփյուռք կապի ամրապնդմանը, այլև կօժանդակի ազգ-բանակ հայեցակազմի ծրագրերի իրականացմանը:

Քանալի բառեր – պատերազմ, պատմություն, բանակ, պատմագրություն, հայ, պայմանագիր, կոնֆերանս, մարտական գործողություններ, սփյուռքահայություն, գաղթօջախներ, պարտիզան, հանգանակություն, դիմադրական շարժում:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում ֆաշիստական Գերմանիայի և նրա կամակատարների դեմ մղված համընդհանուր պայքարում իր ծանրակշիռ մասնակցությունն ունեցավ սփյուռքահայությունը, որի թիվն այդ տարիներին մոտ 1.5 միլիոն էր: Պատերազմի տարիներին նրանց ճնշող մեծամասնությունը կողմնորոշվեց դեպի մայր հայրենիք՝ դեպի Խորհրդային Հայաստան: Այդ

ամենի վրա մեծ չափով ազդեց նաև Խորհրդային Հայաստանի գիտության, արվեստի և գրականության աշխատողների դիմում-կոչը՝ ուղղված «Արտասահմանյան երկրների բոլոր հայերին»: Նամակը տպագրվեց «Սովետական Հայաստան» և «Правда» թերթերի 1941թ. օգոստոսի 17-ի համարներում:

Նամակ-կոչը ստորագրել էին Ժողովրդական նկարիչ Մարտիրոս Սարյանը, բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանը, Ժողովրդական դերասան Վաղարշ Վաղարշյանը, ԽՍՀՄ ԳԱ հայկական մասնաճյուղի նախագահ, ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելին, ԽՍՀՄ Ժողովրդական դերասան Հայկանուշ Դանիելյանը, գրող Դերենիկ Դեմիրճյանը, ակադեմիկոս Հակոբ Մանանդյանը, երգահան Արմեն Տիգրանյանը և ուրիշներ:

Հայաստանի գիտության, արվեստի և գրականության աշխատողների դիմում-կոչն արագորեն տարածվեց և լայն արձագանք գտավ սփյուռքահայության բոլոր գաղթօջախներում: Պատերազմի հենց առաջին իսկ օրերին Սփյուռքում ապրող հայության մեծամասնությունը համախմբվեց ազգային ճակատի կազմակերպությունների մեջ և ստեղծեց մի շարք առաջադեմ կազմակերպություններ և ընկերություններ: Սփյուռքահայ առաջադիմական կազմակերպությունները Խորհրդային Միության հաղթանակի մեջ տեսնում էին վերածնված հայ ժողովրդի և Հայաստանի հարատևման երաշխիքը, դրա հետ կապում տարագիր հայության ապագան, ինչու չէ նաև թուրքական լծից Արևմտահայաստանն ազատագրելու հարցի լուծումը: Այդ նպատակով էլ պատերազմի ամբողջ ընթացքում սփյուռքահայության մեծամասնության իղձերը ներկայացնող առաջադիմական կազմակերպությունները կանգնած էին ֆաշիզմի դեմ մարտնչող կարմիր բանակի թիկունքին և նրան ցույց էին տալիս ոչ միայն բարոյական, այլև նյութական օգնություն: Իսկ Խորհրդային Միության դաշնակից պետությունների բանակների և դիմադրական շարժման շարքերում մարտնչող շուրջ 100 հազար հայերը, զենքը ձեռքներին, անմիջական մասնակցություն ունեցան Ֆրանսիայի, Հունաստանի, Հոլանդիայի, Լեհաստանի, Չեխոսլովակիայի, Իտալիայի, Ռումինիայի, Եվրոպայի այլ երկրների՝ ֆաշիստական լծից ազատագրման գործին: Սփյուռքահայերի հանգանակության շնորհիվ, որը կազմակերպել էր Հայ առաքելական եկեղեցին, պատերազմի տարիներին կարմիր բանակի համար կառուցվեցին «Սաունցի Դավիթ» տանկային 2 շարասյուն, իրանահայերի միջոցներով՝ «Գեներալ Բադրամյան» տանկային շարասյուն: Միայն ԱՄՆ-ի զինված ուժերի շարքերում մարտնչել են շուրջ 20000 ամերիկահայեր: Շուրջ 30000 հայեր էին մարտնչում Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի բանակներում, որոնց մեծ մասը զորակոչված էր Եգիպտոսից,

Սիրիայից, Լիբանանից և այլ երկրներից: Հազարավոր սփյուռքահայեր ընդգրկված էին ֆաշիստական Գերմանիայի կողմից զավթված երկրների դիմադրական-պարտիզանական շարժման շարքերում: Ֆրանսիայի դիմադրական շարժման հերոս դարձավ Միսաք Մանուշյանը, ամբողջ Բուլղարիայով մեկ թնդաց պարտիզան Սաշկայի՝ Հերմինե Ռազգրադյանի, Հարավսլավիայում հերոսուհի պարտիզան Վարդուհի Սուքիասյանի՝ Սուքիսիչի անունները, ավելի քան 300 հայորդիներ զոհվեցին Հունաստանի պարտիզանական-դիմադրական պայքարում: Նրանց թվում էին Անդրանիկ և Երվանդ Ղուկասյանները, Վահրամ Սաքայանը, Սիլվեստրո Ղալեյանը և շատ ուրիշներ¹:

Հայերն ամենաակտիվ մասնակցությունն ունեցան նաև Լեհաստանի, Չեխոսլովակիայի, Հոլանդիայի, Իտալիայի, Գերմանիայի տարածքներում մարտնչած պարտիզանական ջոկատների շարքերում: Ելնելով վերոհիշյալից՝ հայ պատմագրությունն իր տեսադաշտում է պահել Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին սփյուռքահայերի մասնակցության հիմնահարցը:

Հայ պատմաբաններից առաջիններից մեկը, որ իր աշխատություններում անդրադարձավ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին սփյուռքահայերի մասնակցության հիմնահարցին պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Արամայիս Նավասարդի Մնացականյանն էր: Նա առաջիններից էր, որ իր գիտական ուսումնասիրություններում առանձնահատուկ տեղ հատկացրեց Երկրորդ համաշխարհային և Հայրենական մեծ պատերազմներին հայ ժողովրդի մասնակցության հիմնահարցին, և դրա շնորհիվ իրավամբ համարվում է հայ պատմագրության այդ ուղղության հիմնադիրը: 1954թ. Ա.Ն.Մնացականյանը հրատարակեց «Հայ ժողովուրդը Հայրենական մեծ պատերազմում (1941-1945)» մենագրությունը²: Գրքի 10-րդ գլխի 7-րդ ենթաբաժնում հեղինակն անդրադարձել է պատերազմին արտասահմանում ապրող հայության մասնակցության հիմնահարցին:

Պրոֆեսոր Ա.Ն.Մնացականյանը հիմնահարցին ավելի մանրամասն անդրադարձել է իր «Միասնական շարքերում» մենագրության մեջ³:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին սփյուռքահայերի մասնակցության հիմնահարցը լուսաբանվել է նաև պատմական գիտությունների դոկտոր Ծատուր Աղայանի և պատմական գիտությունների թեկնածու Երվանդ

¹ «Հայ ժողովրդի պատմություն», հ. 8, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970, էջ 159-171:

² **Մնացականյան Ա.Ն.**, Հայ ժողովուրդը Հայրենական մեծ պատերազմում (1941-1945), Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1954, 562 էջ:

³ **Ա.Ն.Մնացականյան**, Միասնական շարքերում, Ե., «Հայաստան» հրատ., 1975, 490 էջ:

Խալեյանի «Ուրվագծեր Սովետական Հայաստանի պատմության» աշխատության 3-րդ պրակում⁴: Գրքի 8-րդ գլուխը, որը վերնագրված է «Հայ ժողովուրդը Սովետական Միության Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին (1941-1945)», գրել է Երվանդ Խալեյանը: Այդ գլխի նախավերջին ենթաբաժինը (էջ 293-302) նվիրված է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին սփյուռքահայերի մասնակցությանը:

Երվանդ Խալեյանը հիմնահարցը լուսաբանել է նաև «Հայ ժողովրդի պատմության» 8-րդ հատորի 4-րդ գլխում, որն ամբողջությամբ նվիրված է սփյուռքահայության մասնակցությանը հակաֆաշիստական պայքարին⁵:

1967թ. «Միտք» հրատարակչությունը Երևանում լույս է ընծայել պատմական գիտությունների թեկնածու Տիգրան Սամսոնի Դրամիյանի «Ֆրանսահայ կոմունիստները դիմադրության տարիներին» աշխատությունը՝ ծավալը 200 էջ: Գիրքը բաղկացած է ներածությունից, 5 գլուխներից, հավելվածներից, եզրափակումից, ամփոփումից (ռուսերեն), ծանոթագրություններից, անձնանունների ու տեղանունների ցանկերից: Աշխատությունը շարադրված է Մոսկվայի և Երևանի կուսակցական և պետական արխիվներից, ինչպես նաև Ֆրանսիայի կոմկուսի հայկական բաժնի վետերաններ Ա. Մարտիկյանի, Ա. Ադամյանի, Ս. Բաղդասարյանի անձնական արխիվներից քաղված հավաստի տվյալների հիման վրա: Աշխատության մեջ ցույց է տրված ֆրանսահայ գաղութի ավանդը ֆաշիստական զավթիչներից Ֆրանսիայի հարավային և կենտրոնական մարզերի ազատագրման գործում: Հեղինակը որպես բնաբան օգտագործել է ֆրանսիացի ականավոր գրող Լուի Արագոնի հետևյալ խոսքերը. «Հայ ժողովրդի տառապանքների նկարագրության համար ֆրանսիական գրողները քիչ թանաք ու թուրջ չեն ծախսել: Բայց հայ ժողովուրդը թանաքի փոխարեն իր արյունն է տվել Ֆրանսիայի ազատության համար»⁶:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին սփյուռքահայերի մասնակցության հիմնահարցի ուսումնասիրության համար կարևոր սկզբնաղբյուր է նաև «Սովետական Հայաստանը Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին (1941-1945)» փաստաթղթերի ու նյութերի ժողովածուն⁷: Ժողովածուի 5-րդ բաժինը (էջ

⁴ Աղայան Ծ.Պ., Խալեյան Ե.Մ., Ուրվագծեր Սովետական Հայաստանի պատմության, Երրորդ պրակ, Ե., Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1960, 312 էջ:

⁵ «Հայ ժողովրդի պատմություն», հ.8, Ե., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1970, էջ 148-171:

⁶ Տ.Ս.Դրամիյան, Ֆրանսահայ կոմունիստները դիմադրության տարիներին, 1941-1944, Ե., «Միտք» հրատ., 1967, էջ 3:

⁷ Советская Армения в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Сборник доку-

707-739) ամբողջովին նվիրված է ֆաշիզմի դեմ սփյուռքահայության մղած պայքարին: Բաժնում տեղ գտած 30 փաստաթղթերը հիմնականում ԽՍՀՄ կենտրոնական և հանրապետական, ինչպես նաև սփյուռքահայ առաջադիմական թերթերի հոդվածներ են կարմիր բանակին նյութական օգնություն հանգանակելու մասին, Միսաք Մանուշյանի սխրանքի, «Սասունցի Դավիթ» տանկային շարասյան համար հավաքված գումարների և տանկային շարասյան մարտական գործողությունների մասին, իրանահայության կողմից «Գնե՛րալ Բաղդամյան» տանկային շարասյան համար հանգանակություն կազմակերպելու, ԱՄՆ-ի բանակի օդաչուներ Ռիչարդ (Տիգրան) Մալխասյանի, Չարլզ Տերտերյանի, Սեմ Պարսամյանի, Էնդրյու Կոշտոյանի, Ջերալդ Գևորգյանի և Բուլղարիայի անվեհեր պարտիզանուհի Հերմինե Ռազգրադյանի (Սաշկա) հերոսության և այլնի մասին վկայող փաստաթղթեր են: Հավաքածուում տեղ է գտել նաև հունահայ հակաֆաշիստ գործիչների սխրանքի մասին պատմող «Նոր կյանք» (Հունաստան) թերթի 1945թ. հուլիսի 28-ի հոդվածը, որը շատ կարևոր տեղեկություններ է տալիս Հունաստանը զավթած գերմանաֆաշիստական զորքերի դեմ հերոսաբար մարտնչած հայորդիների մասին:

Ֆաշիստական զավթիչների դեմ մարտնչած սփյուռքահայ հայրենասերների մասին է խոսել նաև պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայրենական մեծ պատերազմի ակտիվ մասնակից Վիկտոր Ասլանի Մուրադյանն իր «Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին» (ռուսերեն) աշխատության մեջ⁸: Հեղինակը հավաստի փաստական տվյալների, գրականության և մամուլի հիման վրա ոչ միայն լուսաբանում է սփյուռքահայերի պայքարը գերմանաֆաշիստական զավթիչների դեմ, այլև բացահայտում պարտիզանական և դիմադրական շարժման մասնակից հայորդիների կատարած սխրանքները:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին սփյուռքահայերի մասնակցության թեման իր աշխատություններում լուսաբանել է նաև պատմական գիտությունների դոկտոր Կլիմենտ Ամասիայի Հարությունյանը: 2002թ. լույս տեսած նրա «Հայ ժողովրդի մասնակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմին (1941-1945թթ.)» աշխատության⁹ 5-րդ գլուխն ամբողջովին նվիրված է

ментов и материалов. Ереван, 1975.

⁸ **Мурадян В. А.** Компартия Армении в годы Великой Отечественной войны. Ереван, 1984, 346 стр.

⁹ **Հարությունյան Կ.Ա.**, Հայ ժողովրդի մասնակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմին (1941-1945), Ե., «Ձանգակ-97» հրատ., 2002, 248 էջ:

Ֆաշիզմի դեմ տարած հաղթանակում սփյուռքահայերի ներդրած ավանդին¹⁰:

Հիմնահարցը Կ.Ա.Հարությունյանը լուսաբանել է նաև իր «Участие армянского народа в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941-1945)» մենագրության (Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 2004, 866 էջ) 4-րդ գլխում (էջ 711-720), Հ.Ռ.Պողոսյանի համահեղինակությամբ լույս տեսած «Вклад армянского народа в Победу в Великой Отечественной войне (1941-1945)» սովորածավալ գրքի (Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010, 875 էջ) 4-րդ գլխում (էջ 481-486), «Հայոց պատմության» 4-րդ հատորի 1-ին գրքում (Ե., «Հանգակ-97» հրատ., 2010, 800 էջ) 9-րդ՝ «Հայ ժողովուրդը Երկրորդ աշխարհամարտի և Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին (1939-1945թթ.)» գլխի՝ «Պարտիզանական և դիմադրական շարժման շարքերում» բաժնում (էջ 569-573), ինչպես նաև 2012թ. Երևանի պետական համալսարանի կողմից հրատարակված «Հայոց պատմություն» դասագրքի (874 էջ) «Հայ ժողովուրդը Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին (1941-1945թթ.)» բաժնում (էջ 650-673), ինչպես նաև «Սփյուռքահայերի ավանդը պատերազմում տարած հաղթանակներում» ենթաբաժնում (էջ 565-569): Նշված բոլոր աշխատություններում Կ.Ա.Հարությունյանը նորահայտ արխիվային փաստերի, համապատասխան գրականության և մամուլի նյութերի հիման վրա ցույց է տվել Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում տարած հաղթանակում սփյուռքահայերի ներդրած ավանդը, առաջին անգամ հայ պատմագրության մեջ բացահայտել աշխարհահռչակ երգիչ և Հայաստանի Հանրապետության ազգային հերոս Շառլ Ազնավուրի, նրա ծնողների՝ Միքայել և Քնար, քրոջ՝ Աիդա Ազնավուրյանների դերը ֆաշիստական գերությունից հայ ռազմագերիներին օգնելու, Փարիզի և նրա հարակից շրջանների պարտիզանական ինտերնացիոնալ ջոկատների հրամանատար Միսաք Մանուշյանի մարտիկներին աջակցելու գործում և այլն:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին սփյուռքահայերի մասնակցության, մասնավորապես «Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի դերը սփյուռքահայության միասնության ամրապնդման և բարեգործական օգնության կազմակերպման գործում» հիմնահարցը լուսաբանել է նաև պատմական գիտությունների թեկնածու Արուսյակ Սամսոնի Տերչանյանն իր «Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի գործունեությունը Երկրորդ համաշխարհային տարիներին (1939-1945թթ.)» մենագրության¹¹ 51-65-րդ էջերում՝ արխիվային հարուստ փաստական նյութերի, համապատասխան գրականության և մամուլի հիման վրա:

Այսպիսով, ամփոփելով Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 117-125:

¹¹ **Տերչանյան Ա.Ս.**, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի գործունեությունը Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին (1939-1945թթ.), Երևան, 136 էջ:

սփյուռքահայերի մասնակցության հիմնահարցի լուսաբանման ուղղությամբ հայ պատմաբանների կատարած աշխատանքի մասին մեր հոդվածի արդյունքները՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ հայ պատմաբաններն այդ բնագավառում կատարել են զգալի և շնորհակալ գործ՝ ինչպես խորհրդային, այնպես էլ հետխորհրդային շրջանում ստեղծելով հիմնահարցին նվիրված մենագրական և կոլեկտիվ աշխատություններ, որտեղ այս կամ այն չափով լուսաբանվել է այս թեման: Սակայն դրա հետ մեկտեղ հայ պատմագրությունը դեռևս չի ստեղծել թեման լուսաբանող մեկ ընդհանրացնող աշխատություն, որն ամբողջովին նվիրված լիներ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին սփյուռքահայերի մասնակցության հիմնախնդրին: Հայ պատմաբանների առ այսօր կատարած աշխատանքը հնարավորություն է տալիս ստեղծելու ընդհանրացնող մի գործ, որի պատմագիտական արժեքն ավելի է կարևորվում ներկա պայմաններում և մեծ չափով կնպաստի Հայրենիք-Սփյուռք կապի ամրապնդմանը, ինչպես նաև մատաղ սերնդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակությանը, ազգ-բանակ հայեցակազմի ծրագրերի իրագործմանը:

ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСА УЧАСТИЯ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ В АРМЯНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

ВОЛОДЯ ГАСПАРЯН

Весомый вклад во всеобщую борьбу с фашистской Германией и ее союзниками во второй мировой войне внесла армянская диаспора, численность которой в те годы составляла 1,5 миллиона человек.

Около 100 тысяч армян, сражающихся с оружием в руках в армиях стран-союзников Советского Союза и движениях антифашистского сопротивления приняли непосредственное участие в борьбе за освобождение Франции, Греции, Италии и других европейских стран от фашистского ига. Кроме того, благодаря вкладу диаспоры, организованной Армянской Апостольской церковью, в годы войны были собраны две танковые колонны "Давид Сасунский" и одна колонна "Генерал Баграмян". Освещением этого важного вопроса занимались армянские историографы Арамаис Мнацаканян, Ерванд Халеян, Тигран Дрампян, Виктор Мурадян, Климент Арутюнян, Арусяк Терчанян и другие.

Несмотря на это, в армянской историографии до сих пор нет отдельного труда, в котором обобщенным образом был бы освещен этот вопрос. Однако сейчас, когда налицо проделанная армянскими историографами большая работа, возможно создание подобного обобщенного исследования, историко-

научная ценность которого более важна в современных условиях. Оно будет способствовать не только укреплению связи Родина-Дiaspora, но и осуществлению программ концепции народ-армия.

Ключевые слова – война, история, армия, историография, армянин, договор, конференс, боевые действия, армянская diaspora, колония, партизан, пожертвование, движение сопротивления.

THE PARTICIPATION OF THE ARMENIAN DIASPORA IN THE WORLD WAR II

VOLODIA GASPARYAN

The Armenian Diaspora with a population of around 1.5 million also had a considerable participation in the World War II against the Fascist Germany and its Allies.

About 100,000 Armenians fighting in the Soviet Union's Allied Forces as well as taking part in the anti-fascist resistance movements of different countries directly participated in the liberation of France, Greece, Italy and other European countries from the fascist yoke. Besides, thanks to fundraising in Diaspora, organized by the Armenian Apostolic Church, two "Sasuntsi Davit" and one "General Baghramyan" tank columns were built during the war. The Armenian historians Aramayis Mnatsakanyan, Yervand Khaleyan, Tigran Drampyan, Victor Muradyan, Kliment Harutyunyan, Arusyak Terchanyan and others were involved in covering this important issue.

Nevertheless, in the Armenian historiography, there is no single piece of work, a general scholarly account of the issue. At present, with so much work done by Armenian historians, it is possible to create a complementary study whose historical value will be of greater importance under current conditions. It will contribute to strengthen the Homeland-Diaspora ties as well as assist the implementation of nation-army programs.

Key words – war, history, army, historiography, Armenian, treaty, conference, combat operations, Armenian Diaspora, Armenian communities, partisan, fundraising, resistance movement.